

Gázlók a Botár-folyón

Botár Attila: *Éneklő nyomokért*

s a nyomok énekelni kezdenek. Avagy folytatják éneküket. Utóról, hazáról, jelenlétről, magán- és közös sorsunk titkairól: „s marad édesnek szomjunkhoz a víz / a kő keménynek, lábnyomod hazául, / akik könnyében a só sose másul” (*Futó mosoly szonettje*); „hittük, hogy hűvös formává ragyogja / s nyomunkat éggel tölti be a bágyadt / szemerke múltán megvilágító csóva, / s amit az alkony életünkre ráad / tóval-Mecsekkel békén láncolódva / testvéri csönd lesz, ti társnők, ti társak” (*Testvéri csönd lesz*); a „tűnő nyomok csupasz rajzát” fölfedő füvet „fészekrakó láz viszi a csőrben” (*Növény-mese*); „Éltél itt. De a nyár színekre hullván / ízt s minden zamatot madárba ömleszt. / Kéket habzsol a szárny, követ vajúdik / éneklő nyomokért a vallató föld” (*Éneklő nyomokért*); „Közel a teletalpú lábnyom / zsegen vár míg bukdácsolok / kaszák nyomában a mezőkön / rendek fényénél írva álmom: / jártam itt kéklő bömbölként / s csecsemővé most nevelődöm” (*Szülőház mentaszagban*); „Nyomom, kopottas követóm, eredj! / Víznel is előbb utakat keressél! (*Szanszkrit szonettek*); „A tartamokban fölzengő nyomok: / e születők torkán fakadt korének / kinőhetetlen lesz, mint kozmoszod – / Lakója lettél egy pont belsejének” (*Újabb félcedulák XII*); „a lépteinket hurcoló fahíd / szimfóniája: nyomok és jelenlét” (*Újabb félcedulák CX*); „Egyáltalán: *hová?* És: *legyünk-e?* – / nyomot vetőn s hagyón a szótt egészben.” (*Újabb félcedulák CCCLV*).

Botár Attila új kötete bővelkedik visszatekintő reflexiókban, nemcsak személyes sorsát illetően, hanem – bár különválasztható-e a személyes sorstól a költő útja? – poézisének időbeli alakulását tekintve is. A *Menon dél-*

KRÁTER KIADÓ,
2009

utánjának kisebb ciklusa szerves kapcsolatot mutat *Attbisz naptekercei-*

vel, az *Újabb félcedulák* négyszáz négysorososa pedig 2003-as, előző kötetének akár külön gyűjteményt érdemlő folytatása. Költői világa mégsem merevedett bele e visszatekintésbe, új színekkel gazdagodott: nagyobb teret kapott gondolatisága, bővült jó értelemben vett alakoskodó kedvének repertoárja.

Természetes, hogy az útnak ezen az állomásán, amikor lassan „egybe rendeződik kezdet és vég”, megszapornak a számvető, mérlegvonó versek: *Gyalogút, In illo tempore, Szavak a kifordított csigaházból, Szülőház mentaszagban* s az *Újabb félcedulák* számos darabja. Fáradt rezignációnak, lemondásnak azonban nyoma sincs, fiatalos lendület és gondosan érlelt bölcsesség különös keveréke hatja át a verseket, s ha a végről gondolkodik, mindig a kezdet jut eszébe, illetve az örökkévalóság, amelyben azok találkoznak: „In illo tempore, et in aeternum.” Béke, csend, megelégedés, boldog – ezek az idill szavai („Köszönöm, hogy megadtad az idillt” – *Diót dióval*), de kimondatlanul is ott van a madárdalban, a tájban, az emlékekben – adomány, amelynek, úgy látszik, most jött el az ideje, amikor lassul a forgatag, és az ember fejet tud hajtani az állandóság (az örökkévalóság) előtt. Gondolat és érzelem egyensúlya gondoskodik itt arról, hogy az idill ne rántsón magához új illúziókat, amelyekkel máskülönben kéz a kézben szokott járni, inkább válasszon olyan társat, akiben sohasem csalatkozhat: „Hanem uram te kopogtass nálam / élek megolvadt kanyargó köveknek / a partján kifordított csigaházból / hallgassuk együtt áldozócsütörtök / tücskeinek távolodó szavát [...] szemet hunyok nézé-

sem se zavarjon / amíg alszol és ébredsz új teremtest” (Szavak a kifordított csigabázból).

Együtt készül a leltár a személyes útról és annak a közösségnek a sorsáról, amelynek töretését, üdvét mindig is a magáéval rokonnak érezte:

*Fogyton fogyó nép, kívánom: megérd
e fák szeszélyes, szép öregedését –
Az Úr nevében körülvett a mélység.
Bocsánatért zuban imára térd,*

*s roppan a hát kegyelme csillagához.
Am néma ő kemény próbánk iránt,
szemünk-szívünk ugyanegy kőszilánk
sajogja át: Egyiptommal határos
e Duna-parti ősz, lomb, délután –*

*És nincs rovás, jel, a sírhoz se lépték,
mert vér fárad betűkön, kancsukán.
De eljövend majd és új kort határoz,*

*s hogy utód-kezek fényel fénybe vessék
a fák szemérmes, szép öregedését
e szemérmetlen, vén Hepehupán.*

(Circumdederunt)

„Körülvett a mélység” – halljuk a zoltár hangját, és örömmel konstatáljuk, hogy ebben a kötetben Botár Attila egyébként szikár, tömörségre hajló, már-már abszurditásig menően sűrítő versbeszéde ezzel az új vonással gazdagodott: „jövünk növekszünk érünk s nem vagyunk / alig mások négy elem énekénél / magad gyümölcse nyílt titok könyörgünk / mosolyogj érettünk / a minden arcok útján Boldogasszony / a te országod amikor eljön” (Mosolyogj érettünk).

Jézus Krisztus misztériuma pedig a bensőséges átélés szintén új lehetőségét foglalja magában (Kovács). És nem hiányzik a végidők ítélkező, prófétikus hangja sem:

*Odafönn
látszatainktól már büledeznek az égre teremtett
szívek (a csillagok) is. Hallani, hogy dübörög
minden irányból, döntenéi készül a cirkuszi lényt
ő, aki Kezdet Ura: küldi a vég jeleit,*

prófétára sem érdemesítve e bármit-evőket

*(majdan féreg-ebéd, nincs sok idő, valabány):
ős-mocsarak zsiradékain így vagy amúgy akik élnek
mesterkélve a fényt városaikra, s az út
kortyonként, ahogy ég a kitermelt bulla-tömeg: fagy,
s fagy veled józan erő, érteni-, mérni-tudás
(A szájhoz emelt kéz)*

Botár Attila versvilága széles horizontú és kettős hangolúsú: a látható létezésben a virágszirom mikrovilágától az Univerzumig bomlik a maga szemléletességében, gazdag képiességében; ugyanakkor a láthatatlanban nyugvó feltételektől (mint amilyen az idő és a tér, az elemek) a mindenütt és mindenben jelen lévő, mégis láthatatlan rendig, vagy ahogy nála gyakran szerepel, a törvényig. Ha az előbbi a *phüszisz* (a fizika, vagyis a természet), az utóbbi a *meta-phüszisz*, a kettő egymással az ontológiában határos, már ha szabad egy költői művel kapcsolatban e filozófiai kategóriákat alkalmazni; mindenesetre Botár Attila verseinek számos közvetlen utalásával engedélyt ad rá. Ezekben az utalásokban megfér egymás mellett az általa oly kedvelt görög szellemiség, a keresztény hagyomány, a gnózis, a buddhizmus és a távol-keleti doktrínák (Hérakleitosz, Archimédész, Platón, Kung fu-ce, Buddha, Jézus, „külső sötét”, „emberi közép”, „Ős-Logosz”, „szanszkrit”, „a nem tudom hiánytalan tudása”, „Születetlen”, „nem teremtet”, „Harmadik Szem”, Sophia stb.). Máshol a stílus az, ami az olvasóban azt az érzést kelti, mintha az Upanisadokat vagy Lao-cét lapozná; ebben Botár Attila olyan elődök nyomdokain halad, mint Weöres Sándor vagy Szabó Lőrinc.

Ez a kétszeres kettősség különös feszültséggel tölti a gyűjtemény darabjait, de meg is nehezíti annak a dolgát, aki nincs rá felkészülve, vagy elmulasztja a zárba illeszteni azt a kulcsot, amelyet a költő a kezébe ad:

*Ama élő víz előbugyborékol.
Etetek. Telihúzom a vályút.
Fölások. Rozst vetek, amúgy marékból.
Zsörtőlődnek örvény szülte bábúk –*

*De az egyszerű, hallgató lovagrend:
Kung fu-ce, Buddha, Jézus és Platón
völgyébe fogad, s az átérhetetlen,
fájuk sugárzó törzsét faggatom –*

(Lovagrend)

Így az almavirág szirmától a galaxisokig, a konkrét, érzékekkel megragadhatótól a megnevezhetetlenül elvontig (a csak szimbolikusan és törvény szerint negatívumokban kifejezhető) emeli-ejti, közelít-távolítja az olvasó tekintetét Botár Attila lírája – gyakran egy költeményen belül is: „Simult azúr. Ágára visszanez / levélnyi sajtás: bronz és Búcsúzásfa. / S a fecske ponttá halványul. A méz: / a nem tudom hiánytalan tudása” (*Újabb félcedulák XIII*). Részben ebből adódik az a talányosság, amely egyaránt vissza-visszatérő sajátja a

Botár Attila-versnek és az említett szent iratoknak, amely utóbbiak gyakran a hozzájuk fűzött magyarázatokban nyerik el tényleges értelmüket (táplálkozik továbbá bizonyos, jó értelemben vett góbéságból is: ne felejtjük, az ő és ősei útja „Armenia Maior”-tól Veszprémig Székelyföldön keresztül vezetett).

Vagyis ha a *Gázlók a Hamvas-folyón* egymásra távolról villanó szavai, képei és mondatai a köztük létesült térben tündérkedni hagyják a gondolatot – minthogy voltaképpen a „magunk nehéz folyóján gázolunk” –, a legbölcsebb, amit tehetünk, hogy elfogadjuk Botár Attila bölcs gesztusát, mert nincs túlsó part, út sincsen a magunk magyarázatai, a magunkban érlelt megértés nélkül.

DUKAI ISTVÁN

A népi mozgalom kiskatéja

Petrik Béla: *A teljes kép felé*

Felsőmagyarország

Kiadó *Vízjel* iro-

dalomtörténeti soroza-

tának 2004 óta megjelent kötetei olyan értékmentő esszéknek és tanulmányoknak a tárháza, amelyek hitelt érdemlően képesek az írástudók felelősségéről tanúbizonyosságot tenni. Öt év alatt 17 szerző részvételével kialakulhatott egy olyasfajta kánon, amely a sorozatszerkesztő Pécsi Györgynek köszönhetően a mai, XXI. századi irodalomértésünkről átfogó, reális képet tud adni.

Petrik Béla neve fel-feltűnik a *Magyar Jogban* és a *Gazdaság és Jogban*, valamint az *Új Látóbatár*, a *Hitel*, a *Bárka*, a *Kortárs* és a *Magyar Szemle* hasábjain, tehát egyaránt otthonosan mozog ügyvédként és egykori akadémiai ösztöndíjasként a jog és az irodalom világában. E két terület nála erkölcsi

F E L S Ő M A G Y A R O R S Z Á G

K I A D Ó , 2 0 0 8

együvé tartozást is feltételez egyben: morális tartalmat és hitelt az

ad írásainak, hogy generációs-nemzedéki és európai mércével gondolja újra azt a XX. századi magyar irodalmat, amelynek egyik meghatározó fejezete a magyar népi mozgalom volt. *A teljes kép felé* című tanulmány- és esszékötet alcímében is megjeleníti e tematikai irányultságot (*A magyar népi mozgalom történetéből*).

A három nagy szerkezeti blokk összesen húsz írást tartalmaz. A kötet élén szereplő három írásmű Petrik Béla eddigi életműve alappilléreinek tekinthető: a Szabó Dezsőről alkotott képünket formálja újjá (*Fogságban*. Szabó Dezsőről; *A teljes kép felé*. Szabó Dezső a *Magyar Életben*; *Összeomlás*. Szabó Dezső életművének fogadattástörténete 1945-től a monográfiák megszületéséig).

Mindhárom munka célja, hogy a XXI. század értő olvasóközönsége elé tárja végre egy korábban agyonretusált Szabó Dezső-portré elhomályosított vonásait.

Úgy vélem – és ez olvasható ki a Petrik-szövegekből is –, kétféle Szabó Dezsőről kell beszelnünk: a XX. századi magyar irodalomtörténet politikai írójáról, és a politika „szolgálólányá”-vá szegődött irodalmár íróról, aki hirtelen kitörlődött a háború utáni köztudatunkból. Petrik tovább pontosít a kötet nyitóösszejében: „Szabó Dezső gondolatairól, műveiről kell beszelnünk, s azok hatásáról a múlt század progresszív mozgalmaira. Az eszmékről és nem csak az emberről.” Valóban, elgondolkothatunk rajta: ha nem lett volna egy Szabó Dezsőnk, mennyiben változott volna meg a népi mozgalom identitása, milyen irányt vett volna a népi és urbánus táborok programja?

Ennek a feladatnak a vállalása egyben arra a kérdésre adott igenlő válaszban rejlik, miszerint: „képesek vagyunk-e [...] indulatok, érzelmek nélkül az életművet mérlegre tenni, s koordinátáit úgy meghatározni, hogy azok valós és érvényes tájékozási pontok lehessenek”. Nos úgy tűnik, a Petrik-írások beteljesíteni látszanak a feladatot. A szerző több nézőpontból közelít Szabó Dezső életműve felé, s ezáltal sikerül megszólaltatnia a balra és jobbra tartó kritikusi kánon éllvasait egy-egy szerre. Így jut szóhoz Bertha Zoltán, Bibó István, Erdei Sándor, Gombos Gyula, Kardos Béla, Kovács István, Nagy Péter és Németh László. A szövegek kiegyenlítődére irányuló szerzői törekvés megvan, ám az érzékeny alaphangok mellett fel-felbukkanó, olykor harsány színezetű felhangok – amelyek például antiszemitának bélyegzik Szabó Dezsőt –, csak egy igen gondos, jogformált tudatban képesek az összhang, végítélet kimondására Németh László nézetét is vallva és vállalva egyben: „Hibáiból legalább annyian tanultak, mint igazságaiból.”

A kötet címadó írása (*A teljes kép felé*) egy 1985-ös forrásértékű tanulmányt, Budai Balogh Sándor munkáját gondolja to-

vább. Témája: Szabó Dezső helye és szerepe a *Magyar Életben*. A nyitó bekezdésekben a folyóirat 1936 és 44 közötti, 3000 példányszámú „életé”-ről olvashatunk, arról is képet kapva többek között, hogy egy olyan orgánusról van szó, amely a demokratikus gondolatok következetes híve volt, ám hibájaként felróható a faji kérdésben való határozatlan állásfoglalása. Olyan jelentős, a korabeli kritikai tábor szétziláló Szabó Dezső írásokról olvashatunk értékelést, mint *A magyarság útja: jobbra vagy balra?*, *A Querele Magyarorum, Levél a másik sötétből* vagy *Az őrtoronnyról*.

Petrik Béla igen precíz filológusi munkát végez ezen írásában is: közel harminc helyen idézi Szabó Dezsőt a *Magyar Élet* hasábjairól, s mondatja ki végül vele a cenzúrázott lapszámban egy igen kényes történelmi szituáció, a második világháború hajnalán: „a magyarság öntudata nem elég erős, életössztöne nem elég éber és tájékozott [...]” Ennek egyik okát ezt évtizedekkel később Csoóri Sándor fogalmazta meg: „Ha a magyarság szellemi életének természetrajzát boncolgatjuk, egy elszomorító jelenség leírásával kellene kezdenünk a beszámolót. Azzal, hogy minden tehetségünk – Zrínyitől Adyig, Bethlen Gábortól Széchenyin át Illyésig – egész életén keresztül a magyarság fennmaradásával kínlódt” (*Egy nomád értelmiségi*).

A kötetben még egy testes, nagy ívű, háromrészes tanulmányt olvashatunk a Szabó Dezső-i életmű recepciótörténetéről *Összeomlás* címmel. Petrik Béla két folyamatívben látja érdemesnek megvizsgálni az úgynevezett Szabó Dezső-kérdést: az 1945–46 közötti időszakot, mely az író halálától a forradalmi változások történelmi idejéig terjed, illetve az emigráció időszakában. „A kommunista vezetés fontosnak tartotta, hogy még holtában is elítélje [...] Az 1956-os forradalom ebben a kérdésben is változást hozott, tovább nem lehetett hallgatni, nyilvánvalóvá vált, hogy az eszmék, s Nagy Péter színre lépésével a marxista kritika lehetősége is elérhető közelségbe

került [...]”, ettől kezdve a marxista kultúrpolitika elvrendszere határozta meg Szabó Dezső helyét az irodalomban.

Petrik hitelt érdemlően menti föl mindeki számára Németh Lászlót, Kodolányit, Féja Gézát és Sinka Istvánt a népiek közül, akik az állandó zaklatások miatt „jószerével meg sem tudtak szólalni védelmében”. A tanulmányból képet formálhatunk továbbá arról is, milyen szellemi műhelyekben születhettek meg az első monográfiák (Nagy Péter 1964; Gombos Gyula 1975) Szabó Dezsőről, és hogyan ítélik 1962-ben el Budai Balogh Sándort és Berkes Lídiát, amiért lakásukon a házkutatás alkalmával Szabó Dezsővel kapcsolatos írásokat, iratokat találtak. Végezetül a recepciótörténet emigrációba torkolló fejezetét tárgyalja Petrik írása, nem kevés jelentőséget tulajdonítva az *Új Látóhatárban* lezajlott vitáknak.

* * *

A tanulmánykötet második része a népi gondolat és mozgalom kezdetétől (*Eszme születik*) indulva jut el a blokk záró kérdésfeltevéséig: *De mi a népiesség? (A modernizáció perspektívája)*.

„A népi mozgalom történeti kialakulásának egyik pozitív feltételét a paraszti értelmiség megjelenése jelenti, azoknak a színre lépése, akik képesek felmérni sorstársaik helyzetét, s azt a társadalom színe előtt képviselni, elősegítve ezzel a paraszti tömegek öntudatosodását.” Olyan nyomvonal ez, amely mentén haladva egy alulról jövő szellemi erő nem csupán önmaga egyéni sorsát, de egy közösség életminőségét, örömet-bánatát, sokszor kudarcha fulladt lázongásait egyszerre ki tudta fejezni: „A versek, novellák, esszék, kritikák – Erdélyi, Tamási Áron, Kodolányi János, Németh László tollán – nemcsak esztétikai igényeket elégítenek ki, hanem világnézeti hitvallást is megfogalmaznak.”

Annak a kérdésnek a tisztázására tesz kísérletet a továbbiakban Petrik, hogy honnan számíthatjuk a népi írói mozgalmat. Válaszadásában hivatkozik Borbándi Gyula és Ignótus Pál kijelentéseire, akik a Bartha

Miklós Társaság szellemi tevékenységéhez kötik a mozgalom kezdetét. Ugyanakkor a népiek és az urbánusok táborát sem szabad figyelem nélkül hagyni, ugyanis elég korán, 1953-ban bekövetkezett bizonyos népi-urbánus szakadás, amelyet Illyés Gyula *Pusztulás* című írása robbantott ki.

Ebben az írásában szól Petrik még az 1928-ban megjelenő Ignótus-kritika által kiváltott Erdélyi-vitáról, majd egy Adyt revideáló *Toll-vitáról*, Németh László és Féja Géza úttörő munkáiról, a falukutató mozgalmakról, Kodolányi népi mozgalombeli tevékenységéről, végül Babits „hangján” hallhatjuk a népi költő- és íróársadalom főszólamát: „De régen rémlett már formauntság kódén s izmusok útvesztőin keresztül a magyar és népi formák feltámasztása és korszerűvé tétele, ami a legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszüükségszerűbb feladat.”

Erdélyi József *Önéletrajzi írásának* a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára által gondozott és 2001-ben kiadott anyaga ösztönözte Petrik Bélát a *Kívül minden* című tanulmány megírására, amelyben a szerző a szokásos átfogó korszituációs bevezetője után Erdélyi fellépéséről, *Nyugat*-beli életéről – tündökléséről, sérelmeiről s a pályavég morális zavaráról – értekezik. „Erdélyi költészetében már nemcsak a falu világát idézi fel, hanem egy még mélyebb réteget, a nép tudatának ősi rétegeit, a népköltészet pentaton mélységeit” – fogalmaz Petrik a pályája elején álló Erdélyiről. Példaértékű az a kritikus hozzáállás, ahogyan mintegy felülnézetből Petrik képet formál Erdélyiről, erényeiről-gyengeségeiről egyszerre, miközben a pálya- és nemzedéktársak hozzá fűződő rokon cselekvéseit is minősíti és értékeli. Erdélyi versesköteteinek számbavétele nem öncélú sorgyapítás: ezekből érthetjük meg Erdélyi kitörési kísérleteit, belterjes, az ősforráshoz visszanyúló, népi gyökereket tápláló költői világát.

Erdélyi körül két tábor mozog: Juhász Géza, Mikes Lajos, Illyés Gyula az egyik, Ignótus a másik. Figyelemreméltó az a tény is, hogy mégsem jelenik meg a *Nyugat*-könyvek

sorozatában beígért Erdélyi-kötet. Fájdalmasan lehangoló emiatt Petrik írásának második fele, melyben a „kegyvesztett” Erdélyit ábrázolja *Költő az utcán* című versének idézetpéldájával: „Azt hittem, hogy kifordul alólam, / s eltemet az utcaburkolat, / hogy itt állok saját műveimmel, / árusítva önmagamat.” A *Fegyver* című folyóirat Debrecenben jelent volna meg, ígéretességét csupán Szabó Dezső és Móricz Zsigmond neve szavatolná, de a kor nem kedvez a *Kelet Népe* ikerlapjának. 1937-től kezdve pedig Erdélyi József személye az irodalom közterén Julien Sorel-i hőssé merevedik: antiszemitizmus vádjával morális súlylyesztőbe kerül, ugyanakkor az évtized vezéregyéniségévé válik. Egyetérthetünk Petrik szavaival: „[...] szükség volna egy árnyaltabb Erdélyi-kép kialakítására [...], hiszen ennek hiányában a huszadik századi magyar versirodalom fejlődéstörténete nem vagy csak hiányosan írható meg.”

Még egy, az előbbinél terjedelmesebb, 36 oldalas írásában foglalkozik a tanulmány-szerző Erdélyivel: *Sodrásban (Az Erdélyi József-per)* című írása valójában Standeisky Eva *Bűnbocsánat – Erdélyi József pere és költői rehabilitálása* című művével vitatkozik. Az igen gazdag jegyzetapparátus egyaránt tartalmaz a per kapcsán felmerülő levelezési adatokat, kihallgatási jegyzőkönyveket, interjúteredékeket, egyéb periratokat, köztük magát az ítéletet is, amely mindössze három év börtön, és a vitapartner, Standeisky Éva szerint enyhének nevezhető. „Végül is, hogy Erdélyi József ügyében enyhe – ahogyan azt állítják – vagy megérdemeltem súlyos büntetőjogi ítélet született, az, úgy vélem, viszonyítás kérdése” – zárja rövidre az 1949-ben lezárult Erdélyi-per erősen politikai érvrendszerű, többolvasatú végkimenetelét Petrik, aki a teljesebb és adekvátabb tényfeltárás eszközéül Fülöp László, Márkus Béla, Borbándi Gyula kritikai megjegyzéseit is beépíti írásába.

A *Magyar Szemlé*ben már korábban napvilágot látott munka olvasható a második blokk darabjai között (*Bibó István és a Parasztpárt centruma*, 2003; *Szárszói erővonalak*, 1993). Az évtizednyi távolságban levő írások között kap

helyet az *Új Látóbatár*ban is megjelent *A lilafüredi találkozó*ról szóló kordokumentum-értékű írás. „Bibó szerepvállalása, a szegény-parasztság sorsa iránti szenvedélyes elkötelezettsége, értelmiségi létére tekintettel, talán első pillanatában nehezen érthető. Ez a zavar azonban addig áll fenn, ameddig meg nem ismerjük az értelmiség hivatásáról vallott nézeteit: az értelmiség egyetlen lehetőségét és legfőbb szerepét szolgáló magatartásában látta.” A fenti idézet egy nagy ívű, a bibói életművet a politika színterén vizsgáló Petrik-dolgozat esszenciális kijelentése a közélet porondjára lépett Bibó Istvánról.

A *Szárszói erővonalak* az 1943-as szárszói tanácskozás két jelentősnek tartott előadására koncentrálnak: Erdei Ferencére és Németh Lászlóéra. Rajtuk kívül Juhász Géza, Kovács Imre felszólalásai is helyet kapnak a tanulmányban, azoknak a kérdéseknek a megválaszolása ügyében, mit is jelentett Szárszó a népi mozgalom történetében, kik és milyen erők, eszmék sorakoztak fel ott, és a mozgalom mely irányzatai szembesültek egymással. Hogy az egyhetes táborozás nem volt visszhangtalan, azt igazolni látszik az a tény, hogy számos írás igyekezett hírt adni róla (Erdei Ferenc, Veres Péter, Szabó Zoltán, Féja Géza, Fitos Vilmos, Huszár Tibor). Annak ellenére, hogy a fentiekben szereplők névsora között egyaránt találunk a népi bal- és jobbszárnyhoz tartozókat, együtt szerepeltetésükre eddig még, Petriket megelőzőn, senki sem vállalkozott. Petrik tanulmányának úttörő mivolta ebben rejlik.

* * *

Az *Állásfoglalás* (1958) jellemző ismérve, hogy reakciónak tartották a népi mozgalmat, s ennek értelmében szabályozandónak. Az *Állásfoglalás* a népiek 56-ra adott válasza volt, afféle ellenreakció. A népi archaizmushoz annyira szervesen kötődött a népi mozgalom, hogy mélyebb gyökerei voltak, mint a kommunistáknak. Sokak szerint az *Állásfoglalás* bizonyos kiegyezés volt, hogy tudniillik írni írhattak, de nem politizálhattak. Petrik Béla szerint ez nem igaz, s erre Németh László példája a legjobb, aki a

Kossuth-díj átvételét feleségére bízta. Nem az egyéni „tetemre hívás”, hanem a kollektív felelősségre vonás jellemezte eme korszakot. Kádárék a népiségben látták a legnagyobb veszélyt rendszerükre, mert ennek voltak olyan mély gyökerei, amelyek képesek voltak megingatni a rendszert. A népieknek az volt talán a legfőbb bűnük, hogy alternatívát jelenthettek volna a kommunisztákkal szemben. Az *Állásfoglalás* elvi tételei közül kiemelendő, hogy a népiek nem a proletáriátust, hanem a középréteget és az értelmiséget, valamint a parasztságot tekintették társadalmi vezető erőnek; kiemelendő még szovjetellenességük és a harmadik-utas-programjuk.

Bibó szerepvállalása mellett Petrik kiemeli még Püski Sándor könyvkiadó és társai (Zsigmond Gyula, Bodor György, Gombos Ferenc, Gál József) 1962-es perét, továbbá Czine Mihály felszólalását az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Az eredeti szöveget nem ismerjük, viszont a visszhangokat annál inkább: „Czine fellépése felborította az előzetes koreográfiát [...]” (257). Király István *Czine Mihály köszöntése* című írásában jegyzi meg: az *Állásfoglalás* nyomán „léértékelődik az egyik legfontosabb, identitás-adó, megtartó erejű nemzeti örökség: a népi íróké”. Az *Állásfoglalásra* reagáló írásos vélemények soha nem láthatnak napvilágot, mert „a válaszadásra történő felkérések olyan időpontban mentek ki, hogy a válaszok fizikai megjelenítésére már nem volt lehetőség, így nyilvánvaló, hogy a válaszokra érdemben nem számítottak”.

Végezetül Petrik aláhúzendónak tartja azt az álláspontját, mely szerint a párt és a belügy éppen hogy nem egymással párhuzamosan szegültek szembe a népiekkel, hanem a belügy, amely az *Állásfoglalást* előkészítette, maga a Párt volt.

„Az *Állásfoglalás* elérte célját, szétzilálta az egységes népi mozgalmat, föld alá szorította a tényleges alternatívát nyújtó, a nemzeti sajátosságokon nyugvó harmadik út eszmerendszerét, amely képessé tette volna a magyarságot arra, hogy a két világ-

rendszer között megteremtse a sajátosan nemzeti fejlődés irányát” – összegzi gondolatait a témáról Petrik.

A tanulmánykötet második részének záró darabja az *Egy harmadik utas modernizáció perspektívája (De mi a népiesség?)* 2005-ben a Kölcsey Intézet jóvoltából a Kölcsey Füzetek XVI. darabjaként jelent meg először. Petrik ezen írásában ezúttal arra vállalkozik, hogy összefoglalóját adja mindannak, ami a 2004 novemberében rendezett kétnapos konferencián a népiességről, ezúttal a XXI. század hajnalának horizontjáról nézve, elhangzott.

Első ízben Kulin Ferenc előadásának főbb tartalmi elemeit ismerhetjük meg (a teljes előadás szövege a *Magyar Szemle* 2005/1–2. számában lelhető fel): a népiesség mozgalmát három korszakra osztja (Ady–Móricz–Szabó Dezső „kora”; a *Válasz* köré csoportosulók „kora”; az MDF első esztendeinek „kora”). Petrik úgy tartja, a *Válasz*ról elnevezni egy korszakot „talán némiképp pontatlan” dolog: a *Válasz* köre ugyanis nem csupán a folyóirat „originalis” köre: „Előképe már ott volt az Előörsben és a Bethlen Miklós Társaság ifjúkori mozgalmaiban, a falukutató mozgalomban és a *Tanúban*, majd a *Választ* szinte folytatva a *Kelet Népe*ben és a *Magyar Életben*.” Kulin egyébként a népi mozgalmat „társadalmi reformprogramként definiálta” [...]; a népiek gyengeségét abban vélte felfedezni, hogy részben elhibázott, részben hiányzó »szövetési politikát« folytattak, azaz nem határolódtak el eléggé a XX. század »uralkodó eszméitől« [...], továbbá nem vonzották magukhoz a szélsőbal propagandájának leginkább kitett munkásságot, elidegenítették maguktól az értelmiséget és a kispolgári rétegeket”. Petrik ez utóbbi tartalmi jegyekkel szemben hozza föl ellenpéldaként Borbándi Gyulát, aki igenis politizálásra adta fejét, vagy Szabó Dezsőt, akinek eszméi „termékenyítően hatottak a munkásság körében”.

A következőkben szót ejt Margócsy István előadásáról (*Nép és irodalom*), majd bírálja Tverdota György „párthatározott” álláspontját Márait érintően: Petrik ugyanis

úgy gondolja, Tverdota nem veszi figyelembe az életmű egészét, és sajnálatos módon a népi-urbánus vita terminológiája és megítélése még mindig „huszadik századi”.

Petrik külön nagybekezdésben tárgyalja Ács Margit nagy ívű előadását, Szabó Zoltán harmadikutasságát említve. Ács Margit a népesség újradefiniálását tűzte ki előadása céljául, amely Petrik olvasatában ekképp hangzik: „[...] a népi írói tradícióban elsődleges a magyar nemzettel való azonosulás eleme, s a szociális és nemzeti tartalmak tudatos, programszerű vállalása határozhatja meg a mai népi írókat”.

Petrik konferenciaértékelését Görömbei András szavaival összegzi: „A népi irodalom legfontosabb öröksége az, hogy az irodalmat a nemzeti önismeret és történelemalkítás felelősségével gazdagította. Sokféle érték van a nemzet irodalmában. Ezek az értékek nem ellenfelei és ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak.”

* * *

A Petrik-könyv harmadik része rövidebb lélegzetvételű írások gyűjteménye, főképp a *Hitel*, a *Székelyföld*, a *Bárka* és *Argus* folyóiratokban 2004 és 2008 között napvilágot látott, sorsrögzítő-hivatásgyakorló esszék csokorba szedése.

Az első in memoriam-írás a fél évszázada eltávozott Nyirő Józsefnek, Székelyföld ihletett írójának állít emléket. (*Escrito búngaro*. Nyirő József emlékére) Petrik az életmű egészét tekintve méltatlanul rövid ÜMIL szócikkből indul ki, majd miközben újraéljük Nyirő életútját, a kortárs irodalomtörténet-írás alakját illető formálódásáról is képet kapunk.

„Már fiatalon a költészet, a formaművészet mestere, az erdélyi magyar irodalom költői géniusza” – fogalmaz Petrik másik, a százéves Dsida Jenőre emlékező írásában („...napról napra fiatalodom”. *Laudáció Dsida Jenő Magyar Örökség Díja alkalmából*). A rövid, de széplelkű, értéktelített életműhöz illő néhány lapnyi írás Dsidát mint nyelvzsénit méltatja először, majd a költő transzszilvánizmus

eszméje kerül a szöveg középpontjába a *Psalms Hungaricus* említésével.

Petrik Béla utolsó szövegdarabjaiban egyre inkább a személyes hangvétel válik uralkodóvá: Borbándi Gyuláról mint a népi mozgalom egyik kiemelkedő személyiségéről a *Két világban* című önéletrajzi írása kapcsán, és az író 85. születésnapja alkalmából ragad tollat a szerző. Számba veszi azokat az alpműveket, amelyek nélkül a mai emigrációs irodalomtörténet nem lehetne elég színes, pontos és árnyalt egyszerre; méltatja továbbá természetesen *A magyar népi mozgalom* című munkáját, folyóirat-szervező tevékenységét (*Látóbatár*; *Új Látóbatár*), négy évtizednyi kitartó szerkesztői munkáját, a Szabad Európa Rádióban való működését (még sportriporterként is tevékenykedett), „[...] korrektségével iránytűként szolgált az egész nyugati magyarság számára [...], s aki erkölcsi tartásával például szolgálhat és szolgál nemzedékek sorának”.

„A Bethlen Gábor Alapítványról (BGA) szóló könyvet már jó egy éve nézegettem, sokszor forgattam, olvastam egészében és részletekben, de írni nem szerettem volna róla...” Az írás *Illyés Gyula érintése. A Bethlen Gábor Alapítvány negyedszázada* mégis kikíváncozik Petrikből. A Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumának tagja és jelenlegi titkára tudja, nehéz a feladat, mármint elfogulatlanok mutatkozni egy recenzióban, mégis önérzetesen vállalja feladatát.

A legszemélyesebb hangvételű írások előtt Petrik Béla a jó barát és pálya/nemzedéktárs, a korábbi esszéikben, tanulmányában sokszor szerepeltetett Görömbei András 2008-ban megjelent esszévalogatását (*Sors és alkalom*) méltatja, és egyben a könyvbemutató alkalmából, mondhatni annak ürügyén egy töretlen gerincű (a kifejezést Nagy Gáspárra alkalmazza a szerző) irodalomtudós nagy ívű és példaértékű pályaképét is adja egyszerre.

Görömbei András hivatástudata – egy gondolati szabadságától sokáig megfosztott nemzedék tanítása és az értékmentő kutatás – oly korban artikulálódik benne „mégis”-magatartással, amelyben a népi mozgalmak, valamint a kisebbségi (főképp az erdélyi magyar,

de a finnországi svéd is) és emigrációs (nyugati, amerikai) irodalmak elföldelése volt a legfőbb cél.

Ákár egy hirdetőoszlop négy oldala, úgy állnak az olvasó elé Petrik Béla Nagy Gáspárról szóló írásai. Elsősorban az esszéíró Nagy Gáspár ezen írások tárgya, ám a versei miatt többször bokáját megütő költő alakja is helyet kér magának: „Ma már joggal és bizakodással mondhatjuk, Nagy Gáspár itt maradt az utolsó hírmondók egyikének, szemtanúnak abból a nagy sorból, melyből Sinka István, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Pilinszky János, Nagy László, Jékely Zoltán és Kormos István már jóval korábban kiálltak.” A *Közelebb az életemhez* című Nagy Gáspár-kötetbe egyberostált írások felidézésének célja a szűkebb és tágabb olvasóközönség részére ugyanaz, mint az előbb: a figyelem ráirányítása egy korszakos jelentőségű költőre, egy – ahogyan Petrik nevezi – „első generációs értelmiségire”, akiben „szerencsésen összekapcsolódott az időtlen paraszti lét, az egyszerű földmunkások sorsa az egyetemes, másfél ezer éves keresztény egyházzal és a kereszt-

ténység értékrendjével”, és akinek az utolsó két írás sorainak jogán már csak „Odaát”-ra lehet üzenni.

Petrik Béla két záró írása annak ékes bizonyítéka, hogy a tényfeltáró-dokumentáló adatolás nem helyettesítheti, csupán kiegészítheti a személyes találkozásokban rejülő kézfogások baráti melegét. Ezek az írások jelenlétükkel egyúttal Nagy Gáspár hiányáról is tudósítanak. Nagy Gáspár emlékének szentelt írása több részletében is megismétli a már korábban róla elmondottakat, akárcsak a jelöletlen Nagy Gáspár és Petrik saját soraiából építkező *Képzelt beszéd...*, így azok csak annyiban tesznek hozzá a Nagy Gáspár-képhez, ahogyan egy fúga vissza-visszatérő főtémája, amely azért szükséges, hogy ne feledjük a főszólamot: „valami szabadítót mondani a kapuk alatt, mielőtt tompán becsukódnak”.

Petrik Béla gondos, hagyatékelemző, tényfeltáró és igazságkereső munkája nem csak címében, de egész valójában bizonyíthatja a könyv olvasói számára, hogyan halad a szerző jó úton „a teljes kép felé”.

LAJTOS NÓRA

Perspektíva-e a váltás?

Ardamica Zorán: *Perspektíva-váltás a szlovákiai magyar irodalomban.*

Alkotói pályák az Iródia és a Próbaút antológia horizontjában

1.

z irodalomtörténet-írás jóllehet újra meg újra átértelmezi, az

állandó jelen perspektíváiból világítja át a múltat, a legnagyobb küzdelmet mégis a közelmúlt és az aktuális idő értékeivel folytatja. A történelemben és ezzel együtt a kultúrában mozgó nézőpontok váltakozása, születése vagy módosulása már sokszor bizonyította be,

AB-ART KIADÓ,
POZSONY, 2008

hogy a szinkron időszakban látott értelmezés túlzó vagy hamis is lehet. Az

igaznak vélt ítélet, összefüggés esetleg csupán felszíni jegyekre vall, s az újonnan feltárt, értéknek látott esztétikum valójában divat vagy trükközés eredménye. S igazolták mindezek ellenkezőjét: a máig időtálló értelmezői megítéléseket is. Az irodalomtörténész dolga ak-

kor különösen nehéz, ha a kritika mezszygéről éppen csak kilépve, a tágasabb légerű kronológiai közelítés helyett, egy szűkebb távlatból nem csupán egyedi életművet, hanem egy teljes nemzedéki vállalkozást, erősebb irodalomtörténeti folyamatszakszást, csoportos fellépést kíván megítélni. Az értékminősítéstől, a kritikai támasztékokban feszülő ellentmondásoktól, a divergens esztétikai mozgásokban megnyilvánuló, logikailag is széttartó elemek rendezésétől fogva ekkor egészen az új fogalomkészlet kialakításáig szükséges elvonatkoztatnia. S a koherencia megszábasával szembesülő erőkkal kontrasztban, elsődlegesen a felfedezett poétikai-történelmi-gondolati organizmus alapvonásaira figyelve kell megalkotnia önálló rendszerét.

Ezért tehát már önmagában dicsérendő, hogy Ardamica Zorán nem egyetlen alkotói pálya vagy műcsoport, hanem egy teljes nemzedék specifikus irodalmi megszólalásának jellemzésére vállalkozott. Illetve egyáltalán nemzedékvoltuk és összetartozásuk esztétikai igazolására tett kísérletet. S mindezt a szlovákiai magyar irodalomban, amelyben az öntanúsításnak mindeddig eredendő záloga volt a nemzedékek során át megnyilatkozó s a nemzeti lét fókuszához rendeződő speciális téma és poétikai hagyomány.

Az úttörő könyv nyomelemzéseinek és hipotetikus rendszerének végkövetkeztetését a szerző a háttértények nagy tartományára is tömören utalva sűrítetten fogalmazza meg: „Az Iródia elnevezésű írócsoport a nyolcvanas években kezdte pályáját a felvidéki magyar irodalomban. Tagjai az *Iródia-füzetek*ben és az *Irodalmi Szemle* Holnap rovatában közölték műveiket. Az 1986-ban megjelent *Próbaút* című antológiával léptek ki a nagyközönség elé. E csoport tagjainak irodalmi és irodalomszervezői tevékenysége eredményezte a felvidéki magyar irodalom nyolcvanas évekbeli perspektívaváltását.” Az Iródia és a *Próbaút* törekvéseinek a szlovákiai magyar irodalom belső alakulásívében irodalomtörténeti jelentőségűvé emelt bemutatását ugyanakkor egy – noha ezzel szervesen összefüggő – másik vizsgálati célcsoport is metszi a kutató szán-

dékaiban. Az e kísérletirányok alkotói közösségeiből kiemelt négy szerző: Hizsnjai Zoltán, Farnbauer Gábor, Juhász R. József és Talamon Alfonz pályaképének és jellegzetes művilágának olyan irányú értelmezése, hogy azokat önértékükön át is e perspektívaváltó fordulat gerincvonalában lehessen felmutatni. E kettős instrukciójú logikai hullámszám analóg irányban mozog a könyv szerkezetében. Az Iródia és a *Próbaút* esztétikai újszerűségei e négy szerző vizsgált alkotásaiban meghatározóan tükröződnek vissza, illetve az ő alapértékeik ott interferálnak szórta, diffúz módon, a két közösség más alkotóinak munkáiban is. S a kettős struktúra: a nemzedéki törekvések és az egyedi munkák azonos szemléleti és poétikai sávban történő vizsgálata a monográfia alapvető szerkesztési és módszertani koncepcióját adja.

Ebben az elveiben és részint metodikájában is azonos irányba futó értelmezésnek a koherens céltartalommal telített elemzési mezőjében ugyanakkor mintha maga a szerző sem tudná olykor, hogy mit tart fontosabbnak, a négy szerző pályaképének érzékeny bemutatását, műveik értelmezését, irodalomtörténeti jelentőségük igazolását-e vagy pedig az Iródia és a *Próbaút* nemzedéki perspektívaváltó tevékenységének kibontását. A kifejtés menetében e vizsgálódási mutató ide-oda mozog, és ezzel együtt válik „billөгössé” a szerzői akarat megjelölése is. Egyszer azt írja, hogy: „tárgya elsősorban a négy kiemelt szerző (Hizsnjai Zoltán, Farnbauer Gábor, Juhász R. József, Talamon Alfonz) pályaképének megrajzolása...”, másszor pedig azt: „Ez a dolgozat az Iródiával és a *Próbaúttal* kapcsolatba hozható jellegzetes vagy fontosabb művek és [...] kiemelt szerzők eddigi életműveinek interpretációját tekinti feladatának.” S jöllehet a könyv egészében, a végkifejletét tekintve ez a két cél végül is összehangolódik, egymásra csiszolódik, a kettős irány mind a koncepcióban, mind a szerkesztésben a teljes problémakör egymásnak feszülő immanens belső divergenciáit: a „jelentős életművek” vagy „átütő mozgalom” dilemmáját rejti.

A munka értelmezéséhez ezért – az adott belső szerkezet kényszere következtében is – szintén ezt a kettősséget kell megjeleníteni. Ketté kell választani a kifejtett tárgyat: részint az *Iródia-Próbaút* mozgalmára, részint a kiemelt alkotói pályák nyomon követésére. Az első fókuszában gyakorlatilag a csehszlovákiai (szlovákiai) magyar nyelvű posztmodern, illetve posztmodernbe hajló irodalom sűrített kérdésköre áll (annak mind esztétikai, mind társadalmi, mind az előző poétikai és eszmei áramlatokkal szemben álló hozadékaival együtt). A másodikban pedig mindezek egyéni transzponálása mellett az egyes alkotói személyiségek sajátos esztétikai alakításainak és az egyetemes magyar irodalomban is figyelmet érdemlő kísérleteinek részletezése.

2.

Az elsőként vázolt analízisirányról, a (cseh-)szlovákiai magyar irodalmi posztmodern kitörési pontjainak halmazáról alapvetően az írható le az értelmezői háttér összefüggésében, hogy a könyv írója széleskörűen tisztában van az irodalomtörténeti mozgalom Nyugatról Magyarországra emelt és itt több vonásában is alaposan átértelmezett, tradicionálissá (és közben sematikussá is) lett gondolati (eszmei) és esztétikai alapelveivel. Az irányzat újabb fejleményeit viszont (amelyek napjainkban jelentősen átírják a magyarországi posztmodern kánont is) már jóval kevésbé veszi figyelembe. Erősebb kritikával sem nagyon él a Kárpát-medencébe igencsak gazdag elméleti bázison integrált teoretikai iránynak az élet és az esztétikum kontrasztjában folyamatosan megrendülő alaptéziseivel szemben. A látható célja az, hogy a Magyarországon „paradigmaváltásnak” nevezett folyamattal analóg elméleti és elemzői nyomvonalra fűzze fel a Felvidék magyar irodalmának kiválasztott célcsoportjait és alkotóit. Ám ez a kissé szűkített és kissé mechanikus, az alapzatot nyomatékosabb kritika nélkül kezelő igény akkor is fontos vállalkozás, ha a magyarországi irodalomban már leírt koncepciók analógiái motiválják és

segítik, mert mindezzel a korszak tágabb teperű, hosszabb kifutású és átfogóbb igényű irodalomtörténeti feldolgozását segíti elő.

Ardamica Zorán munkája a vázolt vektorok természete miatt egyszerre feltáró jellegű és külső kronológiai értelemben, nem pedig a dolgozatúró belső pályáján: megkésett. Az egész posztmodern-paralelizmusnak (noha Ardamica Zorán teoretikai értelemben és aktualitását tekintve is tartózkodik a szélsőségek elfogadásától), amire a munkájában a Felvidék magyar irodalmában újszerűen rávilágít, jóval nagyobb és a „korszerűséggel” (e szót most idézőjelbe téve) szorosabban együtt csengő lett volna a visszhangja 10–15 évvel korábban. Amikor magának a teóriának a gyöngeségét, bizonytalanságait – így etikai omlékonyságát és nyelvi, filozófiai egyoldalúságait – még sokak számára elfödte a körülötte feltorlódozó és a mozgalom egyetemes világszerűségét elszántan illusztrálni akaró, illetve annak illúzióját keltő elméleti elragadtatottság (valamint a vele járó, részint tudományos, részint viszont alibiszerepű óriási lábjegyzethalmaz). Továbbá az a Magyarországon kialakult állapot is, amely egy-egy irodalomról gondolkodó vagy azt alkotó elme korszerűségét és autentikusságát olykor csupán ehhez a „honosított” posztmodernhez való viszonyában mérte meg. Olyan szellemi atmoszférát teremtve, amelyben sok kezdő kritikus vagy író a posztmodernitás e sajátos magyar útjának sürgős elfogadásával tolakodott önmaga gondolatai elé. A posztmodern viszont – úgy gondolom, s ebben egyetértek Ardamica Zoránnal – nemcsak „megkésve” jött be Magyarországra – hanem (tehető hozzá az elismert tételhez) megkésve is megy ki. (Habár az irodalmi áramlatok jövése-menése sohasem volt a társadalom fölött lebegő fejlemény, hanem amint azt mostanában a posztkoloniális területeken született esztétika is megerősítette, nagyon sokszor hatalmi kérdés.) S e kettős: bejövetei és kimeneti késedelem miatt nemcsak Ardamica Zorán munkája mutatkozik sok szempontból megkésettnek és felülírhatónak, hanem a posztmodern kritika és elmélet fölöttébb szilárdnak elgondolt magyarországi

tézisei is. Mert nézzük csak, hogy mi is történt Európában 1991-ben, miközben idehaza a posztmodern irodalomesztétika a legintenzívebb módon próbálta meg hozzáigazítani a maga nézőpontjaihoz – jöllehet a marxista kánon ellenében (is) – a magyar irodalomtörténet jelentős részét, Szlovákiában pedig éppen azok a „paradigmaváltónak” ítélt művek születtek meg vagy voltak keletkezőben, amelyeket könyvében Ardamica vizsgál. Ebből a szempontból igencsak tanulságos Kasztrev Péter összegző írásának már a bevezetője is. „Hogy őszinte legyek, sosem értettem, mi a posztmodern” – ezt a hanyag mondatot nem más, mint Raymond Federman, a teoretikus és hat posztmodern prózakötet szerzője ejtette el 1991-ben Stuttgartban, egy szemináriumon, melyen rajta kívül John Barth, Malcolm Bradbury, William Gass és Ihab Hassan, vagyis a posztmodern legismertebb prófétái vettek részt. [...] Az előadók azért gyűltek egybe, hogy közösen eltemessék a posztmodern, és meg kell hagyni, ezt legalább olyan elegánsan hajtották végre, mint ahogy néhány évtizeddel ezelőtt a posztmodern születését levezették. A szeminárium előadásait tartalmazó: *A posztmodern vége: új irányok* című kötetke 1996-ban került a kezembe, s már az előző elolvasása után bajt sejtettem: feszengve gondoltam arra, hogy miközben 1991-ben mi itt, Közép- és Kelet-Európában még arra készülünk, hogy pillanatok alatt dekonstruáljuk az utolsó „modern narratívát”, az uralkodó ideológia álságos mítoszait, és diadalmasan belépünk a „posztmodern állapotba”, Stuttgartban már mindent lezártak, többek között azokat a kérdéseket, melyeket akkor még fel sem tettünk magunknak”. (Kasztrev Péter: *A téma halála*. – A posztmodern utáni kor Közép- és Kelet-Európában. *Helikon*, 1998, 3. sz. 345).

3.

Az európai és az észak-amerikai posztmodernhez képest az itthoni kópia időeltolódásai, a magyarországi és a cseh-szlovákiai, szlo-

vákiai halmozott megkésetttség s a nyugatitól már alapjaiban eltérő társadalmi feltételek óhatatlanul vetik fel azt a meglehetősen kényes, egyszersmind profán kérdést, hogy a vizsgált művek egy jelentős részében mekkora magának az elméletnek, vagyis a nyugati alapokon felépített, kreatúra természetű (abban az értelemben, hogy nem belső fejlődésű, nem eredeti) elméletnek az inspirációs szerepe és valódi hatása, és mekkora azoké a szerkesztői belső átalakulásoké, amelyek az egyetemes gondolkodást kétségtelenül és nyilvánvalóan valamiféle posztmodern világ felé, a szemléletváltás irányába nyitották meg. Feltehetően mindkettő szerepével számolni kell, de éppen Ardamica Zorán munkájának időzavara és egyéb tanulságai is azt igazolják, hogy egy ilyen szélesebb körű vizsgálatban az elméleti instrukció, a poétikai utánzás, a Nyugat-kopírozó mimézis feltárása is fontos lehet, amely ugyan még a magyarországi irodalomban sem igen van felmérve. (Ahogyan jóval inkább fel van mérve viszont a marxista irodalomelmélet hatásának tekintetében.) Mi az importált elmélet szerepe például a kötet e vonatkozásban egyik centrális kérdése, a kisebbségi beszédmódtól való távolodás problematikájával kapcsolatban? Amikor egyébként Közép-Európában új nemzetállamok sora jött létre! Új kisebbségi csoportokat hagyva, illetve „teremtve” a fiatal államok területén! A kisebbségi beszédmódtól való távolodás, távolságtartás a legszerveesebben függ össze ugyanis a Duna-völgyi magyar posztmodernnek a szociális, morális, társadalmi és történeti erőterétől való konok távolságtartásával, miközben a posztmodern egyetemes elmélete már korántsem e merev tézisek felmondásánál tartott. De hát valóban az egyetemes posztmodern eszmeisége ez, vagy csak a magyarországi és a szlovákiai továbbgondolása vezetett a távolságtartás, a távolodás effajta ideológiájához? Nem *választ* adva az új típusú nemzeti kisebbségek európai születésére és ezekkel harmóniában a kisebbségi magyarság új helyzetére, hanem egyszerűen *keresztülbúzza* a problémakört. Erre a kínos képtelenségre a posztmodern '90-es évek eleji egyetemes

szemléletváltása már önmagában alapos és leleplező választ ad, különösen az irányzat periferikus centrumai, így Írország és Latin-Amerika felől. Ezek az irodalmi térségek a posztmodernség koherenciáiban egészen mást tanúsítanak a történetiség, az erkölcs és a társadalmi feszültségek kimondásának ezredvégi írói lehetőségeiről, mint amit a kötet tükröz. Éppen az Ardamica Zorántól is gyakran hivatkozott Szirák Péter posztmodernről összeállított könyvének passzusai igazolhatják bőségesen ezt. (*A magyar irodalmi posztmodernség*. Szerkesztette: Szirák Péter. 2001. Lásd John Barth, Randall Stewenson, Carlos Rincón, Hans Robert Jauss írásait.)

Mindezeket természetesen nem azért írtam le, hogy kétségbe vonjam a szerző e szempontú áttekintésének értelmét és fontosságát, csupán a problémakör kevésbé szaggatott, teljesebb „elvárási horizontjának” vonásait szerettem volna felvázolni a paradigmaváltás szlovákiai allegóriája fölé.

4.

A komoly áttekintés igényét igazolja ugyanakkor, hogy Ardamica Zorán kiválóan ismeri feldolgozott anyagát. Benne is élve ebben az irodalmi átalakulásban, illetve utóhatásaiban, igen széles körű és alapos ismeretei vannak mind a szerzők műveit, mind a csoportszerűen formálódó új kísérleteket illetően. Több mint 420 hivatkozása érzékletesen tükrözi ezt. S ezt igazolják a munkája végére illesztett összegző bibliográfiák is, részint Hizsniai Zoltán, Farnbauer Gábor, Juhász R. József, Talamon Alfonz köteteit, részint a témára vonatkozó vagy vonatkoztatható legfontosabb könyveket és a folyóiratcikket listázva.

A szerző alapjaiban jól ítéli meg könyve irodalomtörténeti hozadékát is, amikor így fogalmaz: „munkám legfontosabb eredményének azt tartom, hogy a *Próbaút*-nemzedék négy kiemelkedő tagjának művészi pályájáról irodalmi elemzést, áttekintést adok”. Mivel az irodalomtörténet leginkább a kiemelkedő

művekre és életművekre támaszkodik, meg-alapozottan kapja meg helyét arányaiban is a dolgozatban e négy szerző munkássága. Az Iródiá és a *Próbaút*-csoportokkal konvergens irányba mutató törekvések a mozgalom főbb áttörési vonalait és meghatározó értékeit egyaránt közvetítik. Így Hizsniai Zoltán költészetében azt a „lebegést” az újraértelmezett hagyomány (így a romantika) s a modern, az avantgárd és a posztmodern esztétika mezői között, amely a maga eklektikus természetével sehova – a posztmodernhez – sem kötelezi el magát, hanem sajátos harmóniát épít ki az orientációs pontok között. Fontos eredménynek tartom a stílus- és szemléletelemek eklektikáját adó konkrét összetevők megjelölését, egyáltalán a megtalálását az egyedi művekben, amelyek többek között a belső identitásváltás, a heterogenitás, a bölcséleti hajlam és az intertextualitás fogalmi köré épülnek fel. A „kategóriateremtő” Fredric Jameson posztmodern „kannibalizmust” említ az irányzat egyik alkotásmódszereként. Ennek tartalmai – mutat rá a szerző – Hizsniai esszéiből is kiolvashatók. Főleg a kombinatorikus alkotásmódszer, a nem lineáris olvasat, a visszahúzódo neoavantgárd, a kaleidoszkópszerűen újrendeződo-rendezhető világ mozaikkockái között működtetett variációs metodika irányvonala szerint találja meg a szerző Farnbauer Gábor költészetében is a posztmodern hatásokat. A természettudományos háttér, az „egyetemesség, a teljesség” lehetőségei mégis – kimondva vagy kimondatlanul – már eredendően szemben állnak a posztmodern egyes elemi kódjaival, meggátolva annak programszerű kifutásait, és sajátos feszültségeket is teremtve az olvasatban.

A legkülönösebb és talán legbátrabb, a posztmodern aspektusaiba beállított pályakép a Juhász R. Józsefé, noha az ő művészi habitusa, annak ösztönzői és alapvektorai nem elsősorban a posztmodernnel, jóval inkább az „eredeti” avantgárdal rokonok. Elismerve természetesen, hogy a sokirányú esztétikai lázadás, a „mást” mondás nagy igénye okán az egész alkotói attitűd a posztmodernen belül is értelmezhető, hiszen a szkepszis, a játékosság,

az ironia, a szatíra, a többféle tematikus központ egyidejűsége, a nyelvi kísérletezés, a fragmentáltság és a variabilitás vonásai a posztmodern esztétikai tartományok felé mozdítják el e műveket. A metaforaközpontú gondolkodás, a műfajokon áthajlás, az igékkel, cselekvésekkel telített világ, a „költő és performer” alkotásait – ahogyan Ardamica Zorán a fogalom síkján is kimondja – inkább „a jel és kiáltás típusú avantgárd vagy a lett-rizmus” alkotásmódjához vonzza. Az írott szöveg feloldása és összekeverése a valóság és művészet egyéb jelrendszereivel, amelyben „az írott szöveg vagy annak elemei... egyenrangú elemek a színekkel, képekkel, ikonokkal, fotókkal, idollokkal”, elméleti és gyakorlati síkon természetesen nem előzmény nélküli kísérletet jelent a magyar irodalomban, vonásai megtalálhatók például Pilinszky János esszéiben, verseiben és Nagy Gáspár költészetében is (*A teremő képzelet sorsa korunkban; A valóság égető nyelve*). Összességében helytálló mégis a szerzőnek az a megállapítása, hogy „Juhász R. József neoavantgárdja – és ez már nem csupán vizuális alkotásai, hanem »szövegszerű« versei és performanszai alapján is állítható – a posztmodern irányába tágítja önnön határait”. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Juhász egész életművében jelen van az az ironikus látásmód, amely a líranyelvi konvenciók ellenében hat, és a „szóserintiség avantgárd abszolutizálása” helyett de-poetizál. Juhász R. József neoavantgárdja ekképpen emlékeztet a Hizsniai szövegeiben mozgó eklektikus poétikára – de némiképpen Grendel Lajos mágikus-metaforikus-ironikus szövegalakítására is –, továbbá arra a módszerre, amellyel Talamon Alfonz is megalkotta a maga – Németh Zoltán értékelése alapján – „többféle poétika és eljárás” szinkronhálózatában mozgó szövegeit. Talamon írásainak posztmodern aspektusaiban ugyanaz a „lebegő” meghatározatlanság él, mint sokszor a Hizsniai-szövegekben, noha kétségtelen, hogy amíg a szatirikus elemek, az intertextualitás iránya, a multipoétikai elvek a posztmodern kánon felé mutatnak, ugyanakkor az szimbólum, a mágia, a mítosz, a groteszk ter-

mészetüknél fogva határoznak meg ellenerőket ennek az esztétikai tartalomnak a kifutásaival szemben. Mindezek alapján szögezi le a szerző, hogy Duba Gyula és Dobos László igényvonala után, ahogyan írja: „Talamon a perspektívaváltás egyik megvalósítója” a szlovákiai magyar prózában.

5.

Az Iródia-füzetek alkotóinak, valamint a próbautasok tágabb és lazább közösségének értelmezésével Ardamica Zorán teljesebbé rajzolja a perspektívaváltás történeti vonalait, szellemi erőrendszerét, noha itt kénytelen közepes és gyenge alkotásokat is hadrendbe állítani az átfogóbb törekvőkör és a paradigmaváltás-jelleg minősítésének igazolására. A hét mikro-portré ilyen értelemben elhagyhatatlan, s a szerző dicséretére válik, hogy nem csupán elismeréssel él, hanem a fogyatékoságok helyenként szigorú felemlítésével a helyükön is kezeli ezeket a műveket és pályákat, egy a szlovákiai magyar posztmodern igazolási akaratát fölötti esztétikai és irodalomtörténeti igényesség erőterében. Ezekben a rövid portrékban is sokszorosan igazolja műelemző-képességét. E portrékból kiemelkedik Krausz Tivadar összetettebb – már-már a négy kiemelt szerzőhöz hasonló – tevékenységének értelmezése.

Alaptézisét, amely szerint a Próbaút- és az Iródia-mozgalom megjelenése a felvidéki magyar irodalomban egyre élesebb vonalakkal, tisztábban látható szemléletváltást jelez, végző soron a szerző több síkon is igazolja. Mind a mozgalom részletesebb körülírása, mind a kiemelt szerzők munkássága révén kétségtelen, hogy az európai posztmodern mozgalomhoz közel álló jegyeket mutat ki a vizsgált irodalmi tendenciákban, amelyek jelentősen átértékelik – mind eszmei, mind poétikai oldalon – a kisebbségi lét irodalomformáló, hagyományos szerepeit is. Ezt az átértékelődést egyfelől ideológiai meghatározottságok, tradíciók feloldódásaként, másfelől az ezekből az irányokból determinált írói fórumok átalaku-

lásaként, kinyílásaként értelmezi. Összességében arra tesz tehát kísérletet, hogy egy határozott szemléletváltás áttörési pontjait jelölje meg a térség magyar irodalmában: olyan tendenciasort, amely az anyaországban a paradigmaváltásnak nevezett és ekként leírt jelenségekkel mutat párhuzamokat. A folyamat legfontosabb íróinak itt elvégzett elemzése révén pedig bekapcsolja az esztétikai történetbe is. Míg a szlovákiai magyar irodalomértelmezés értékrendszerét tekintve egyértelmű a válasza a négy kiemelt szerző életművének útmutató jelentőségű, az irodalmi ízlés arányait átszabó jelentőségéről, az egyetemes magyar irodalom kontextusából csupán józan ajánlásokat, irányokat fogalmaz meg róluk, a végső válaszokat a közeljövő irodalomelmzőire bízva.

Az 1983-tól induló Iródia-csoport, valamint a *Próbaút* antológia szerzőinek törekvését tehát „egyetlen aktivitás két stációjának” tekintve gyakorlatilag a kisebbségi léttel mint alapvető irodalmi problémával viaskodó korábbi hagyomány ellenében állítja be az újabb szellemi és szemléleti, poétikai és esztétikai erőfeszítéseket. Az irodalmi útkeresések, fórumok, tradicionális álláspontok erőteljes fölnyitójaként nevezi meg kiválasztott csoportjait és alkotóit a szlovákiai magyar irodalomban, azt sugallva, hogy a nemzeti-kisebbségi gondolati alapozású irodalomfelfogásból ez a fajta radikális váltásmód már nem volt elvegezhető.

Összességében Ardamica Zorán a témában rejlt számos belső és külső ellentmondás dacára eleget tesz a perspektívaváltás jelensé-

gének illusztrálását felvállaló céljainak a szlovákiai magyar irodalom újabb útjainak elemzésében. Munkájának összefoglalásában sűrítve jeleníti meg legfontosabb gondolkodói tapasztalatait, amelyeket megalapozott elemzések és előzetes kutatások támasztanak alá. Kiválasztott mintáin a helyzetrajz felvázolásában hitelesen ítél, ám ez az állapot még koránt sincs lezárva, rögzítve, hanem egy a mában is alakuló fluid folyamatba ágyazódik. S ez a folyamat korántsem biztos, hogy éppen arra mozog, amerre Ardamica Zorán a maga jelenében kijelölt statikai helyzetéből, választott kilátójáról, a kisebbségi lét irodalmi önmeghatározásait újraértékelve látni véli.

De tanulmányában tagadhatatlanul alapos ismeretanyagon ír körbe egy olyan koncepciót, amely alkalmas lehet további célok, meghatározási pontok, kutatói irányok megjelöléséhez. Könyvét a Szlovák Irodalmi Alap 2009-ben, nyilvánvalóan ezeket a vonásait is felismerve, Madách-nívódíjban részesítette. Ardamica Zorán fontos küldetést teljesített tehát a 2008-as év utolsó hónapjaiban Pozsonyban megjelent könyvével akkor is, ha e kritika címeként kiemelt szó szerkezet végén továbbra is kérdőjel marad. Vagyis: valóban hordoz-e a szlovákiai magyar irodalomban átütő, igényes, hosszabb távon is érvényesülni képes esztétikai progressziót és gondolati perspektívát ez a váltás, vagy pedig csupán a váltás mechanizmusára koncentráció az erősebb a folyamatban. A perspektíva pedig rejtve marad a kisebbségi sors, a dolgok új természete, Európa újabb élete mélyén, vagy pedig már nem is létezik.

JÁNOSI ZOLTÁN

A Hitel májusi számának szerzői

<i>Botár Attila</i> (1944) Veszprém	<i>Jubász György</i> (1954) Budapest	<i>Petrík Béla</i> (1965) Budakeszi
<i>Dávid Gyula</i> (1928) Kolozsvar	<i>Kapitány Ágnes</i> (1953) Budapest	<i>Sáránai József</i> (1945) Leányvár
<i>Dukai István</i> (1956) Iszkáz	<i>Kapitány Gábor</i> Budapest	<i>Tardi Sándor</i> (1938) Budapest
<i>Falusai Márton</i> (1983) Budapest	<i>Kürti László</i> (1976) Mátészalka	<i>Turbók Attila</i> (1943) Budapest
<i>Görömbei András</i> (1945) Debrecen	<i>Lajtos Nóra</i> (1977) Debrecen	<i>Urbán Péter</i> (1979) Érd
<i>Jánosi Zoltán</i> (1954) Nyíregyháza	<i>Nagy Gáspár</i> (1949–2007)	<i>Wodianer-Nemessuri Zoltán</i> (1948) Budapest